

Political, institutional and legal determinants, essence, features and peculiarities of minority government in parliamentary democracies

The article is dedicated to analyzing the phenomenon of minority governments in parliamentary democracies. The author examined the political, institutional and legal determinants, essence, features, peculiarities and causes for the formation of minority governments in parliamentary democracies. From the position of Political Science, it was argued that minority government is an alternative of a minority situation. The researcher determined that a minority government is a governmental cabinet, consisting of persons acting as representatives of the parliamentary parties or parliamentary groups, totally not controlling more than a half of the seats in a parliament or relevant chamber of a parliament, to whom by a constitution the government is responsible.

Keywords: government, governmental cabinet, minority government, majority government, minority situation, majority situation, parliamentary democracy.

ПОЛІТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ, СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ Й ОСОБЛИВОСТІ УРЯДІВ МЕНШОСТІ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Стаття присвячена розгляду феномену урядів меншості у парламентських демократіях. У дослідженні розглянуто політичні й інституційно-правові детермінанти, сутність, ознаки, особливості та причини формування урядів меншості у парламентських демократіях. З політологічної позиції аргументовано, що урядові кабінети меншості є одним з варіативних наслідків ситуацій меншості. Детерміновано, що урядом меншості є урядовий кабінет, що складається з осіб, які діють в якості представників парламентських партій або парламентських груп, однак сумарно не контролюють більше половини всіх мандатів у парламенті або відповідній палаті парламенту, перед якими по конституції відповідальний урядовий кабінет.

Ключові слова: уряд, урядовий кабінет, уряд меншості, уряд більшості, ситуація меншості, ситуація більшості, парламентська демократія.

Уряди меншості, як свідчить зарубіжний досвід і порівняльна статистика, стали «нормальним» явищем політичного процесу та владно-виконавчих відносин у парламентських демократіях, бо, за різними даними¹, сьогодні, наприклад, понад 30 відсотків усіх європейських (зокрема у країнах Західної і Центрально-Східної Європи) урядових кабінетів становлять саме однопартійні і коаліційні кабінети меншості. Відповідно, з'ясування їхніх політичних й інституційно-правових детермінант, сутності, ознак та особливостей у парламентських демократіях має світоглядне та концептуальне значення, оскільки може свідчити як про узагальнену специфіку таких урядів загалом, так і про патерни функціонування парламентських демократій у ситуаціях відсутності урядів більшості. Саме такі завдання є визначальними у пропонованому дослідженні, хоча й раніше вони знайшли відображення у наукових розвідках таких вчених, як Т. Bergman², J. Cheibub, S. Martin, B. Rasch³, V. Herman, J. Pope⁴, E. Sridharan⁵, K. Strom⁶ тощо.

Результатом їхніх наукових доробків та пошуків стало усвідомлення позиції, згідно якої у парламентських демократіях феномен урядів меншості визначається різними параметрами, однак насамперед взаємним співвідношенням між законодавчою і виконавчою гілками влади, що очевидно з розуміння сутності самої парламентської демократії – навіть незалежно від того, в якій формі та системі державного правління вона інкорпорована. Річ у тому, що ніщо у цьому контексті не може бути більш політичним, ніж відносини між різними гілками влади в системі внутрішньополітичних і міжінституційних взаємин у різних системах державного правління, адже виконавчо-законодавчі відносини перманентно залишаються в центрі демократичної політики розвинених країн. Приміром, у межах різних країн це проявляється в тім, що конституційні відносини з-поміж законодавчою та виконавчою гілками влади є основою для диференціації між типами демократії, а також формами і системами державного правління, які орієнтовані на «уніфіковану»/»спаяну» чи «розподілену» модель влади. Це

¹ M. Laver, M. Taylor, *Government coalitions in Western Europe*, „European Journal of Political Research” 1973, vol 1, nr. 2, s. 229.; V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 191.; H. Daalder, *Cabinets and Party Systems in Ten Smaller European Democracies*, „Acta Politica” 1971, vol 6, nr. 3, s. 288.; H. Daalder, *Governi e Sistemi di Partito in Dieci Piccoli Democrazie Europee*, „Rivista Italiana di Scienza Politica” 1971, vol 1, s. 271–296.; K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 202.; A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Wyd. Yale University Press 1984, s. 81.; G. Luebbert, *Comparative Democracy: Policymaking and Governing Coalitions in Europe and Israel*, Wyd. Columbia University Press 1986.; J. Robertson, *Economic polarization and cabinet formation in Western Europe*, „Legislative Studies Quarterly” 1986, vol 11, nr. 4, s. 533–549.; K. Gallagher, M. Laver, P. Mair, *Representative Government in Modern Europe*, Wyd. Mc Graw Hill 1995.; K. Strom, W. Muller, T. Bergman, *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, Wyd. Oxford University Press 2008.; S. Hobolt, J. Karp, *Voters and coalition governments*, „Electoral Studies” 2010, nr. 3, s. 299–307.; E. Sridharan, *Why are multi-party minority governments viable in India? Theory and comparison*, „Commonwealth & Comparative Politics” 2012, vol 50, nr. 3, s. 328.; A. Romanyuk, V. Lytvyn, N. Panchak-Byaloblotska, *Politychni instytuty krain Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy: porivnyal'nyy analiz*, Wyd. LNU imeni Ivana Franka 2014, s. 184.

² T. Bergman, *Formation Rules and Minority Governments*, „European Journal of Political Research” 1993, vol 23, nr. 1, s. 55–66.

³ J. Cheibub, S. Martin, B. Rasch, *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, Paper presented at the workshop on „The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights”, Istanbul, 23–25 October 2013.

⁴ V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 191.

⁵ E. Sridharan, *Why are multi-party minority governments viable in India? Theory and comparison*, „Commonwealth & Comparative Politics” 2012, vol 50, nr. 3, s. 314–343.

⁶ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 199–227.; K. Strom, *The problem of minority government*, [w:] K. Strom (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 1–23.

відповідає дистинкції демократичних політичних режимів на парламентські і президентські, форм державного правління – на монархічні та республіканські, а інституційно-конституційних систем державного правління – на президентські, напівпрезидентські та парламентські.

І хоча в запропонованому дослідженні ми аналітично концентруємось винятково на кейсах парламентських демократій, які звикло апробовані у форматі парламентських (як монархічних, так і республіканських) й напівпрезидентських (суто республіканських) систем правління, зауважимо, що феномен відповідальності (колективної й індивідуальної) урядів і урядових кабінетів, як органів виконавчої влади, перед парламентами/провідними палатами парламентів, як органами законодавчої влади, часто є неоднозначним. Тим не менше та навіть попри це, відповідальність урядів перед парламентами традиційно зводиться до міжінституційних відносин підзвітності, згідно яких уряд (як виконавча влада) зобов'язаний достроково припинити свої повноваження та піти у відставку, якщо він більше не користується підтримкою та довірою з боку парламенту (законодавчої влади)⁷. Тобто відмова парламентом/провідною палатою парламенту урядові у довірі (або вотумі довіри), зокрема з приводу прийняття будь-якого «важливого» законопроекту, що ініціює урядовий кабінет, достатня, щоби відправити уряд у відставку (навіть попри те, що в окремих кейсах повноваження законодавчої влади з приводу дострокового припинення повноважень виконавчої влади одночасно можуть бути суттєво обмеженими).

Окреслену ситуацію значною мірою ускладнює і той факт, що лише окремі частини/складові виконавчої влади у парламентських демократіях є політично відповідальними перед законодавчою владою. Так, приміром, традиційно парламентська відповідальність уряду стосується лиш політично призначених членів урядового кабінету та кабінету міністрів, однак зовсім або здебільшого, згідно «ланцюга делегування повноважень і відповідальності» у парламентських демократіях, не стосується кар'єри державних службовців. Це означає, що парламент не впливає або впливає тільки частково на відповідальність бюрократично-урядового апарату, однак від підтримки парламенту повністю залежить перебування на своїх посадах політично-урядового апарату, а саме глави уряду, міністрів уряду тощо. Суплементарно примітно й те, що політична специфіка відповідальності уряду/кабінету проявляється і в тому, що вона своїм суб'єктом має винятково всенародно обраний парламент в умовах однопалатності чи палату/палати парламенту, які обрані всенародно в умовах двопалатності. Порівняно рідкісні винятки становлять випадки відповідальності урядів та урядових кабінетів в умовах бікамералізму перед обома палатами парламенту, які обираються за ідентичною чи схожою виборчою системою та формулою. Неоднозначними також є і особливості кількісної інтерпретації відносин довіри між урядами і парламентами, адже вони реалізуються за

⁷ K. Strom, *The problem of minority government*, [w:] K. Strom (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 4.

підтримки урядів як на підставі негативної та відносної, так і на підставі абсолютної більшості депутатів парламенту або відповідної палати парламенту⁸.

Відповідно, застосування принципу парламентської більшості або більшості у парламенті в контексті політичної відповідальності урядових кабінетів є не зовсім простим. Річ у тому, що в парламентській демократії урядовий кабінет за різних умов повинен бути наділений підтримкою парламентської більшості – хоча б для того, щоб виконувати конституційні функції. Це проявляється у таких двох базових інструментах парламентської довіри до урядів, як вотум довіри і голосування за законопроекти, які ініціює та підтримує уряд⁹. Відповідно, уряд у парламентській демократії має бути спроможним завойовувати голоси, які йому потрібні для вотуму довіри. У цьому ракурсі примітно, що внутрішня природа вотуму довіри також може бути різною, бо вона може: по-перше, безпосередньо залежати від вимоги самого уряду та урядового кабінету; по-друге, безпосередньо залежати від вимоги парламентської опозиції; по-третє, бути передбачена та зумовлена нормами конституції. Урядові кабінети у парламентських демократіях традиційно уповноважені ініціювати вотуми довіри в будь-який потрібний для них час. Часто вотуми довіри можуть супроводжуватись постановкою питання про ймовірний розпуск парламенту чи провідної палати парламенту. Натомість, парламентська опозиція звикло обмежена у своїй можливості ініціювати вотум довіри урядовому кабінету. Конституційний варіант вотуму довіри (так званого вотуму інвеститури чи інвеститурного вотуму довіри) полягає у тому, що урядовий кабінет розпочинає свою діяльність тільки після того, як він буде підтриманий більшістю (відотною чи абсолютною) депутатів у парламенті/ відповідній палаті парламенту або проти цього не виступить більшість (абсолютна) депутатів у парламенті або відповідній палаті парламенту¹⁰. Якщо уряд отримує вотум довіри парламенту, то він вважається сформованим чи продовжує функціонувати, якщо ні – то несформованим чи припиняє функціонувати (залежно від природи вотуму довіри).

Однак існування уряду та урядового кабінету зовсім не є гарантією виконання ним своїх конституційних функцій, адже у парламентській демократії кабінет завжди стикається з проблемою своєї стабільності й ефективності. У будь-якому випадку стабільний й ефективний урядовий кабінет має бути наділений можливістю регулярно та за короткий проміжок часу зібрати парламентську більшість/ більшість у парламенті для прийняття своїх законодавчих і бюджетних рішень, а також для здійснення своїх призначальних повноважень. Внаслідок цього, у політичній науці вироблене уявлення, що для того, щоби уряд був одночасно стабільним і ефективним, він повинен: опиратись на ідентичну парламентську більшість (однопартійну чи

⁸ J. Cheibub, S. Martin, B. Rasch, *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, Paper presented at the workshop on „The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights”, Istanbul, 23–25 October 2013.; T. Bergman, *Formation Rules and Minority Governments*, „European Journal of Political Research” 1993, vol 23, nr. 1, s. 55–66; N. Ajenjo, S. Martin, B. Rasch, *The Investiture Vote in Parliaments and Government Formation*, Paper prepared for presentation at the Oslo-Rome International Workshop on Democracy, The Norwegian Institute in Rome, 7–9 November 2011.; B. Rasch, N. Ajenjo, *The vote of investiture in parliaments: types, origin, causes and political consequences*, Proposal for the ECPR Research Sessions 2012, EUI Florence, 19–22 June 2012.

⁹ K. Strom, *The problem of minority government*, [w:] K. Strom (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 5.

¹⁰ M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government: the Politics of Coalition in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1990.

коаліційну) як у процесі забезпечення своєї стабільності, так і своєї ефективності; опиратись на парламентську більшість, всі політичні партії якої (тобто урядова більшість) репрезентовані посадами міністрів в урядовому кабінеті. Іншими словами, урядовий кабінет стабільний і ефективний, якщо він підтримується ідентичними урядовою та парламентською більшістю або коли більшість із приводу парламентсько-політичних і урядово-посадових питань збігається, тобто коли сторони, що забезпечують уряду підтримку в парламенті й отримують портфелі в уряді, є еквівалентними. Або ще іншими словами, стабільні та ефективні однопартійні і коаліційні уряди мають бути, за словами В. Хермана і Дж. Поупа¹¹, «переможними», тобто такими, де сума парламентських мандатів урядових партій (члени яких наділені портфелями міністрів в урядових кабінетах) становить абсолютну більшість усіх мандатів у парламенті¹². При цьому під урядовою партією або партією уряду (урядового кабінету), тобто під партією як членом уряду (урядового кабінету), звикло розуміють (не обов'язково у парламентській демократії), зі слів А. де Сваана, будь-яку політсилу, член чи члени якої ідентифікуються з участю партії в урядовому кабінеті, за умови, що їхня участь в кабінеті сприяє його підтримці/стабільному функціонуванню¹³.

Але, як зауважує К. Стром¹⁴, жодне з цих уявлень/припущень не є цілком коректним, оскільки партії, не маючи міністерських портфелів в урядовому кабінеті, можуть ефективно підтримувати уряд у зрізі вотуму довіри і голосування урядових ініціатив у парламенті. Це особливо характерно у випадку парламентських партій, які, зовсім не маючи міністерських портфелів, тобто не будучи складовою урядової більшості, перманентно/ситуативно беруть участь у діяльності парламентської або так званої законодавчої більшості, оскільки часто голосують за законопроекти, автором яких є урядовий кабінет. Парламентські партії, які не репрезентовані у кабінеті міністрів, інколи навіть можуть отримувати суплементарні урядові посади, зокрема у формі підпорядкованих урядовому кабінетові відомств, рад і колегій чи взагалі у формі призначень в громадському секторі. Натомість, парламентські партії, які мають міністерські посади або є складовою урядової більшості, ймовірно будуть постійно або частіше членами парламентської чи так званої законодавчої більшості. Тому саме вони традиційно мають голосувати за законопроекти, які ініційовані урядовими кабінетами. Відповідно, вважають, що партії, які не є членами урядової більшості, є ситуативними членами парламентської/законодавчої більшості, тобто гарантують винятково ситуативну довіру

¹¹ V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr 2, s. 191.

¹² W. Gamson, *A Theory of Coalition Formation*, „American Sociological Review” 1961, vol 26, s. 373–382.; W. Riker, *The Theory of Political Coalitions*, Wyd. Yale University Press 1962.; R. Axelrod, *Conflict of Interest*, Wyd. Markham 1970.; M. Leiserson, *Coalitions in Politics*, Yale University Press 1966.; M. Leiserson, *Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation based on the Theory of Games*, „American Political Science Review”, 1968, vol 62, nr 3, s. 770–787.; A. de Swaan, *An Empirical Model of Coalition Formation as an N-Person Game of Policy Distance Maximisation*, [w:] S. Groennings, E. Kelley, M. Leiserson (eds.), *The Study of Coalition Behaviour*, Wyd. Holt, Rinehart and Winston 1970, s. 424–444.; M. Taylor, *On the Theory of Government Coalition Formation*, „British Journal of Political Science” 1972, vol 2, nr 3, s. 361–373.

¹³ A. de Swaan, *An Empirical Model of Coalition Formation as an N-Person Game of Policy Distance Maximisation*, [w:] S. Groennings, E. Kelley, M. Leiserson (eds.), *The Study of Coalition Behaviour*, Wyd. Holt, Rinehart and Winston 1970, s. 431.

¹⁴ K. Strom, *The problem of minority government*, [w:] K. Strom (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 5.

урядовому кабінету. Натомість, партії, які є членами урядової більшості (однопартійної або коаліційної), є перманентними членами парламентської або законодавчої більшості, гарантують постійну довіру урядовому кабінету.

Це безпосередньо означає, що парламентська/законодавча (політична) більшість (однопартійна чи коаліційна) може бути розмірно більшою, ніж урядова (тобто посадова) більшість (однопартійна чи коаліційна). А це може бути відображено як на рівні деяких депутатських мандатів, так і на рівні цілих парламентських партій. Наприклад, в межах однієї каденції парламенту та одного складу урядового кабінету, урядова більшість може бути однопартійною, а парламентська/законодавча більшість – двопартійною. Однак, натомість, частіше буває так, що кількість партій в урядовій та парламентській/законодавчій більшості (однопартійній/коаліційній) однакова. Перший сценарій у політологічному контексті цікавий з огляду на формування урядів більшості та урядів меншості, а другий сценарій – винятково у контексті формування і функціонування урядів більшості. Це значною мірою впливає на стабільність та ефективність різних типів урядів, а також на позиціонування та дистинкцію, а також детермінацію проблематики урядів більшості та меншості у парламентських демократіях.

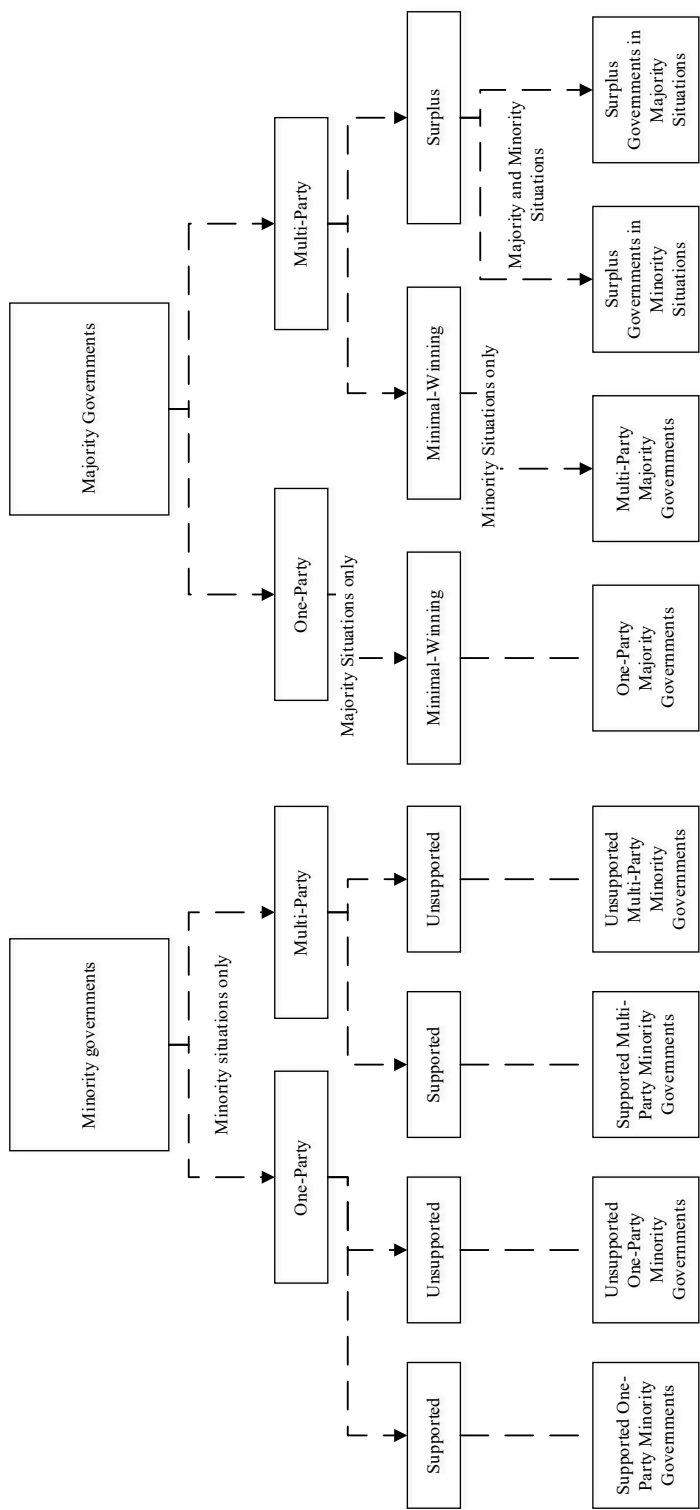
Відповідно, це всіляко регламентує доцільність та необхідність дефінітивного відокремлення ситуацій більшості від ситуацій меншості, а також урядів більшості від урядів меншості. У розвідці ми оперуємо визначенням «ситуацій більшості» і «ситуацій меншості» В. Хермана та Дж. Поупа¹⁵. Ситуація більшості – це така конструкція розподілу мандатів у парламенті або провідній палаті парламенту, за якої будь-яка одна партія парламенту чи провідної палати парламенту має хоч б абсолютну більшість мандатів (у цьому кейсі неможливе формування урядового кабінету меншості)¹⁶. Натомість, ситуація меншості – це така конструкція розподілу мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту, за якої жодна одна партія парламенту або провідної палати парламенту не має хоча б абсолютної більшості мандатів (у цьому випадку можливе формування як урядів більшості, так і урядів меншості, однак неможливе формування однопартійних урядів більшості).

У межах кожної з таких ситуацій як результати виділяють різні типи урядових кабінетів, але головною дистинктивною лінією розподілу урядових кабінетів є виділення кабінетів більшості і кабінетів меншості (детально див. рис. 1). Оперування визначенням К. Строма¹⁷ окреслює урядовий кабінет більшості як будь-який урядовий кабінет, котрий відповідає усім конституційним вимогам та композиційно складається з осіб, які діють в якості представників парламентських партій (або парламентських груп), що разом контролюють більше половини всіх мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту, перед якими за конституцією відповідальний урядовий кабінет. Таке визначення допускає можливість існування і функціонування формату уряду й урядового кабінету, який не наділений

¹⁵ V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 192.

¹⁶ V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 192.

¹⁷ K. Strom, *The problem of minority government*, [w:] K. Strom (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 6.

Рис. 1. Ситуації та різновиди урядів у парламентських демократіях, модаль В. Хермана та Дж. Поупа

Зрідко: V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol.3, nr. 2, s. 192.

підтримкою урядової більшості, хоча й може бути наділений постійною або ситуативною підтримкою парламентської або законодавчої більшості.

Тобто формату урядового кабінету меншості – як такого урядового кабінету, який відповідає усім конституційним вимогам і композиційно складається із осіб, які діють в якості представників парламентських партій або парламентських груп, що сумарно не контролюють більше половини всіх мандатів у парламенті чи у провідній палаті парламенту, перед якими згідно конституції відповідальний урядовий кабінет¹⁸. Іншими словами, це означає, що кабінет меншості в умовах багатопартійної системи парламентської демократії у політичній науці традиційно розуміють як: урядовий кабінет, партія або партії якого (тобто партії які, входять до складу уряду) не становлять абсолютної більшості місць/мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту; як інституційний випадок, за якого парламентська партія самостійно чи в коаліції з іншими парламентськими партіями, частка мандатів яких становить менше половини від номінального складу органу законодавчої влади, формує уряд; як урядовий кабінет, що складається із представників парламентських партій, які колективно контролюють менше половини (авт. – половину та менше половини) мандатів у парламенті (чи палаті парламенту, яка наділена повноваженнями достроково відправляти урядовий кабінет у відставку, тобто припиняти діяльність кабінету)¹⁹. Відповідно, частка мандатів тих партій, які не входять до складу уряду меншості, становить понад п'ятдесят відсотків від номінальної кількості депутатів парламенту/провідної палати парламенту. Тим не менше, треба чітко розуміти, що підставою формування і подальшого функціонування уряду меншості має бути довіра/інвестира (підтримка) більшості (абсолютної або відносної) повного складу парламенту або провідної палати парламенту, що визначено конституційно (однак незалежно від форми та системи правління) у всіх типах і прикладах парламентських демократій як передумову і підставу «початку» й «продлонгації» кожного нового та чинного урядового кабінету²⁰. Хоча інколи дослідники вважають, що в окремих парламентських демократіях не окреслено процедур отримання урядами вотумів довіри/інвестири, а потрібно швидше говорити про інституційно різні варіанти вотумів довіри/інвестири урядам, зокрема позитивний і негативний чи «мовчазний».

А, відповідно, перше враження, яке зазвичай складається в людей, необізнаних у проблемах урядів меншості у парламентських демократіях, полягає в тім, що такі уряди обов'язково є «слабкими, схильними до ризиків парламентської поразки, опортуністичними, а також такими, яким бракує повноважень та підтримки для опрацювання серйозних проблем»²¹

¹⁸ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 199.

¹⁹ K. Strom, *Democracy, Accountability and Coalition Bargaining*, „CSD Working Papers” 1997, s. 6.

²⁰ N. Panchak-Bialoblotska, *Rządy mniejszościowe w europejskich demokracjach parlamentarnych: analiza empiryczna i teoretyczno-metodologiczna, w opracji o przykłady państw europy zachodniej i środkowej*, [w:] Z. Bialoblotski, A. Romanyuk (eds.), *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Kutno 2013, s. 125–148.

²¹ N. Johnson, *Adversary Politics and Electoral Reform: Need We Be Afraid?*, [w:] S. Finer (ed.), *Adversary Politics and Electoral Reform*, Wyd. Wigram 1975, s. 87.

або що «кожний уряд меншості є небажаним симптомом кризи»²². Тобто, що урядовий кабінет меншості формується в умовах політичної кризи, урядової та/або політичної нестабільності, значної фракціоналізації/фрагментації і поляризації партійних систем, а також глибоких соціополітичних конфліктів. Натомість, К. Стром²³ зауважує, що уряди меншості можуть слугувати раціональною відповіддю критичних політичних партій на конкретні випадки непривабливості формування того чи іншого уряду, а також що партії повинні зважати на очікуване несхвалення виборців. Або іншими словами, що формування урядів меншості значною мірою відображає очікування електоральної підзвітності політичних партій. Більше того, у країнах, де уряди меншості формуються доволі чи дуже часто, вони не є симптомами кризи унілатерально. Також примітно й те, що уряди меншості звикло не формуються у винятково нестійких або кризових суспільствах. Уряди меншості можуть навіть зустрічатись у суспільствах, партійні системи яких менш фракціоналізовані/фрагментовані і поляризовані, аніж у суспільствах, де традиційно формуються уряди більшості (особливо коаліційні)²⁴. Це означає, що уряди меншості не завжди доцільно трактувати як «останні можливі» рішення, які продукують особливо складні й затяжні процеси переговорів про формування урядів більшості. Все це чітко аргументує, що уряди меншості – це не обов'язково «патологічні» феномени, які є «попередниками» політичної «загибелі та мороку»²⁵.

В аналітичному ракурсі особливо цікаво, що урядові кабінети більшості та урядові кабінети меншості (загалом як партійні урядові кабінети) теоретично та практично спільно не виключають можливості реалізації функцій і політичної відповідальності урядів у парламентських демократіях, що, натомість, невласиво для непартійних (технократичних) урядів. Одночасно, базові відмінності урядових кабінетів більшості та меншості ґрунтуються на виділенні однопартійних та коаліційних урядів, які звикло формуються в різних інституційних і партійно-виборчих передумовах. Приміром, однопартійні уряди звикло (й емпірично істотно) формуються у випадку ситуацій більшості (тобто, коли одна партія контролює більшість мандатів у парламенті), а коаліційні уряди – у випадку ситуацій меншості (тобто, коли одна партія не контролює більшість мандатів у парламенті). Але це не означає, що однопартійні уряди в зрізі композиції урядової більшості не можуть бути кабінетами меншості чи, натомість, коаліційні уряди – кабінетами більшості. Відповідно, це окреслює доцільність виділення таких типів партійних урядів, як однопартійні більшості та однопартійні меншості, а також коаліційні більшості та коаліційні меншості.

Традиційно формуються (мають формуватися) уряди більшості – однопартійні чи коаліційні. Вони відображають сценарії, за яких урядова партія або коаліція партій уряду мають більшість у парламенті (урядово-парламентську більшість), адже цього достатньо для

²² K. von Beyme, *Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa*, Wyd. Piper 1970, s. 570.

²³ K. Strom, *Democracy, Accountability and Coalition Bargaining*, „CSD Working Papers“ 1997, s. 6.

²⁴ K. Strom, *Democracy, Accountability and Coalition Bargaining*, „CSD Working Papers“ 1997, s. 6.

²⁵ K. Strom, *Democracy, Accountability and Coalition Bargaining*, „CSD Working Papers“ 1997, s. 6.

вираження довіри будь-якому новому чи чинному уряду²⁶. Тим не менше, сценарій партійного чи міжпартійного консенсусу притаманний не завжди (не у кожному складі парламенту/провідної палати парламенту), бо інколи у ситуаціях парламентської меншості можемо спостерігати складності узгодження інтересів і позицій потенційних суб'єктів парламентської/коаліційної (або урядово-парламентської) більшості. Як наслідок – ймовірність (якщо цього не заборонено чинним законодавством тієї чи іншої країни) формування урядів меншості в умовах відмінностей парламентських партій, що в ракурсі ситуацій меншості може стати «виходом» з парламентської або системної політичної кризи тієї або іншої країни/її основних політичних акторів. Разом з цим, у деяких парламентських демократіях формування різних конструкцій урядів меншості сьогодні є нормою, а не способом узгодження міжпартійних протиріч у парламенті чи провідній палаті парламенту. Натомість, в інших країнах уряди меншості формуються тільки у виняткових ситуаціях, коли всі інші способи міжпартійних домовленостей про створення того чи іншого типу уряду вже вичерпані, а розпуск парламенту чи провідної палати парламенту є небажаним.

Сутність та особливості урядів меншості в парламентських демократіях у цьому контексті детермінована тим, що вони досить значною мірою порушують традиційне для парламентських демократій правило, згідно якого урядова (чи виконавча) та парламентська (чи законодавча) більшість (зазвичай коаліційна) ідентична. Але особливість урядів меншості у тому, що якщо ця відмінність між урядовою/виконавчою і парламентською/законодавчою більшістю й існує, вона дуже складно проявляється у політичній практиці. Це породжує низку питань про сутність та особливості урядів меншості. Приміром, чому та чи інша партія, яка не отримує міністерських портфелів, погоджується підтримувати урядовий кабінет своїми голосуваннями в парламенті. Або ж з іншої сторони, чому парламентська опозиція, що в умовах уряду меншості реально наділена в парламенті більшістю, не відправить такий уряд меншості у відставку та не сформує, натомість, уряд більшості. Ці питання значною мірою і на перший погляд показують, що урядові кабінети меншості можуть трактуватись та досить часто (інколи помилково) трактуються як нелогічні інституційні явища парламентських демократій. А особливо це притаманно для країн, де перманентно формуються уряди більшості, а уряди меншості не інституціоналізовані, не апробовані, із ними мають справу вперше чи вдарте тощо.

Однак, з іншої сторони, як аргументує К. Стром²⁷, досить часто урядові кабінети меншості позиціонуються як раціональні варіанти вирішення певних питань і проблем взаємодії політичних сил у межах парламентських демократій. Річ у тім, приміром, що уряди меншості, буває, формуються навіть тоді, коли опозиційні партії парламенту можуть

²⁶ N. Panchak-Bialoblocka, *Rządy mniejszościowe w europejskich demokracjach parlamentarnych: analiza empiryczna i teoretyczno-metodologiczna, w opracji o przykłady państw europy zachodniej i środkowej*, [w:] Z. Bialoblocki, A. Romanyuk (eds.), *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Kutno 2013, s. 125–148.

²⁷ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 199.

визначально впливати на парламентсько-законодавчу діяльність. Окрім того, у своїй діяльності уряди меншості (незалежно від типу уряду меншості) виконують ті ж самі функції, що й уряди більшості. Суттєва відмінність полягає у тому, що глава уряду меншості має постійно зважати на загрозу можливої дострокової відставки. А це означає, що значну частину своєї уваги/діяльності глава уряду меншості має приділяти взаємним відносинам з парламентськими (урядовими, неурядовими, які забезпечують підтримку урядові меншості, та опозиційними) політичними партіями і непартійними депутатами (коли такі присутні в складі парламенту/провідної палати парламенту), що невластиво або менш властиво для урядів більшості (особливо однопартійних). Річ у тім, що недостатня увага з боку глави урядового кабінету, приміром, до неурядових партій і непартійних депутатів парламенту/провідної палати парламенту, які забезпечують формульну і неформальну/мовчазну підтримку уряду меншості (в зрізі вирішення ними своїх передвибірчих обіцянок), може обернутись відмовою у вотумі довіри такому уряду. З огляду на це, зрозуміло, що уряди меншості більше інституційно еластичні у здійсненні свого політичного курсу, а також більше відкриті у контексті врахування інтересів основних політичних (зокрема, парламентських) груп, аніж уряди більшості²⁸. Окрім того, в контексті урядів меншості особливого значення набуває трактування політичної, особливо парламентської, опозиції, зокрема такого її аспекту/ракурсу, як опозиційна/неурядова більшість у парламенті чи провідній палаті парламенту. Цікаво, що сьогодні в деяких парламентських демократіях парламентські партії все частіше реалізують свої програми не лише з урядового кабінету, а завдяки парламентській опозиції в умовах забезпечення такими партіями вотумів довіри (або інвеститури) урядам меншості. Річ у тому, що згода парламентських партій на формування урядів меншості ґрунтується на широких можливостях парламентських комітетів та комісій впливати на політичний процес.

Тому відповіді на поставлені питання окреслені з'ясуванням суті, ознак і особливостей урядів меншості як таких, зокрема у різних демократичних політичних режимах, тобто в цілком різному інституційному середовищі парламентських демократій. Це значною мірою зумовлено інституційно-емпіричним досвідом формування урядів меншості у таких системах, а також їх дистинкцією від інших типів урядових кабінетів, особливо в контексті реалізації на практиці «ланцюга» делегування повноважень та відповідальності між агентами та принципалами у парламентських демократіях²⁹. При цьому варто розуміти, що доцільність наукового окреслення сутності, особливостей і природи урядів меншості резонується тим, що: а) уряди меншості є поширеними, бо вони мають тенденцію до повторювального формування у деяких політичних системах; б) уряди меншості є суперечливими, бо дехто сприймає, а дехто не сприймає їх як життєздатні й ефективні урядово-формотворчі та управлінські рішення

²⁸ N. Panchak-Bialoblocka, *Minority governments in Central-Eastern European countries: causes of formation, political consequences, parameters of stability (1990–2013)*, „Studium Europy Środkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie” 2014, vol 1, s. 103–116.

²⁹ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 200.

у парламентських демократіях, в яких «життєвий цикл» і «політичне виживання» урядів як таких залежить від парламентської або законодавчої більшості; в) уряди меншості є концептуально важливими для нормативної й позитивної політичної теорії.

Особлива актуалізація та детермінація урядів меншості проявляється й у тому, що вони є, на перший погляд, прикладами порушення принципів більшості, іманентних для усіх парламентських демократій. Унаслідок цього уряди меншості ґрунтуються на вкрай специфічній легітимності своєї влади. Крім того, уряди меншості, з слів К. Строма³⁰, конституують доцільність створення різних, зокрема більш раціональних, теорій формування урядових кабінетів у парламентських демократіях. Особливо з огляду на те, що в класичних теоріях формування урядів факт наявності розміру більшості у парламенті або провідній палаті парламенту розглядають як функціональну вимогу, а також фундаментальне завдання акторів, які беруть участь у грі формування урядів. І це правда, бо зі слів Е. Брауна³¹, з погляду теорії коаліцій уряди меншості звично чітко трактують як найбільш несподівані та неочікувані, однак й найменш адекватні проводити ефективні управлінські рішення. З іншої сторони, Л. Массікотте та Г. Леві зауважують, що урядові кабінети меншості є більш чутливими до громадських і соціальних потреб, менш «самовпевненими» й «зарозумілими» стосовно політичної (парламентської) опозиції, а тому змушені реалізовувати «більш доброзичливі» сценарії свого функціонування³². Саме із огляду на окреслені вище умови та причини, уряди меншості, їх різновиди та причини, передумови та особливості формування й відповідальності заслуговують дистинктивної наукової уваги, навіть у тих країнах, де вони не формуються або формуються вкрай рідко.

Це розуміємо на підставі кількох теоретичних та практичних висновків, інкорпорованих на підставі апробації феномену урядів меншості, особливо в зрізі їхнього обґрунтування і зумовленості, у парламентських демократіях. По-перше, уряди меншості (однопартійні або коаліційні) зазвичай (особливо у парламентських і напівпрезидентських республіках, які є прикладами парламентських демократій) є «вимушеним» виходом для політичних партій, які обрані до парламенту/провідної палати парламенту, однак не можуть або не хочуть формувати урядово-парламентської більшості, що звикло є необхідною умовою творення урядового кабінету. Природним результатом виборів має бути формування у парламенті більшості, яка відображає відповідну підтримку більшості виборців, надану партіям або виборчим блокам. Коли ж парламент або провідна палата парламенту не може чи не хоче сформувати більшості, тоді перед політичними акторами постає альтернатива: урядовий кабінет меншості або дострокові вибори. Оскільки останній варіант передбачає багато політичних

³⁰ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 201.

³¹ E. Browne, *Conclusion: consideration on the construction of a theory of cabinet coalition behavior*, [w:] E. Browne, J. Dreijmanis (eds.), *Government Coalitions in Western Democracies*, Wyd. Longman 1982.

³² L. Massicotte, G. Levy, *Minority Government in Canada and Quebec: Contrasting Experiences*, Paper presented to the Joint Conference of the Association for Canadian Studies in the United States (ACSUS) and The American Council for Quebec Studies (ACQS), Quebec City 2008.

невідомих та ризиків, а також може бути застосований після невдачі із приводу формування уряду меншості, більш прийнятний саме сценарій формування урядів меншості. Тому уряди меншості сьогодні вже є звичайним явищем серед партійних урядів більшості парламентських демократій, і їх треба розглядати «нормальним результатом» політичного змагання.

По-друге, феномен уряду меншості розширює проблемне поле розуміння «політичного», а також створює підвалини змістовного наповнення такого явища, як «опозиційна більшість». Часто у парламентських демократіях парламентські партії свої програми реалізують не лише з урядового кабінету, а й із крісел парламентської опозиції. Це іманентно є наслідком парламентської довіри як формальної підстави формування урядів меншості. Річ у тім, що згода партій на формування урядів меншості може базуватися на існуванні широких можливостей парламентських комітетів і комісій впливати на внутрішнє та міжнародне життя країни. За цих умов цілком припустимо для партій, котрі мають партійні фракції у парламенті або провідній палаті парламенту, зосередити свій вплив на діяльності парламентських комітетів і комісій.

По-третє, важливу роль у формуванні урядів меншості відіграє характер взаємовідносин між парламентськими партіями. З цього розрахунку уряди меншості можливі за умови, коли між партіями, які гіпотетично можуть реалізувати більшість, існують особливі конкурентні взаємовідносини. Тому надання права сформувати уряд меншості якійсь одній партії буде для решти партій «найменшим злом», тому вони будуть зацікавлені в збереженні існуючого балансу рівня політичної ваги діючих партій. За вказаних умов урядовий кабінет меншості може бути «життєздатним» та стабільним. Зазначена позиція є логічною, коли право сформувати уряд меншості надається центристській партії, а більшість у парламенті або у його провідній палаті мають партії, що належать до різних частин ліво-правого ідеологічного спектру. Це вказує, що формування уряду меншості – закономірний вихід з ситуації протистояння у парламенті чи провідній палаті парламенту партій різних ідеологічних позицій. Безумовно, уряд у цій ситуації може наражатись на гостру критику своєї діяльності, але ідеологічне протистояння є стримуючим чинником об'єднання представників неурядових партій задля дострокового припинення (через вотум недовіри і відмову у вотумі довіри) уряду меншості. Натомість, апробованим є блокування з урядом меншості ради протиставлення своєму ідеологічному супротивнику.

Підсумовуючи, аргументуємо, що уряди меншості формуються з різних причин і на підставі різних формотворчих факторів та процедур. Їх синтезуючим мотивом є те, що уряди меншості – це майже завжди результат раціонального вибору партій, здійснений на інституційній основі для реалізації своїх коротко- та довготривалих (або проміжних та електоральних) цілей³³. Відповідно, цілком очевидно, що уряди меншості – це не завжди «аномальні», «патологічні» і «проблематичні» кейси, а уряди більшості, відповідно, – це не

³³ A. Lukošaitis, *A Coalition Minority Government in Lithuania: Formations, Circumstances and Activity Problems*, „Lithuanian Annual Strategic Review” 2007, s. 279.

завжди «норма». Принаймні у парламентській моделі демократії, де з інституційного ракурсу політичні системи не «виступають супроти «формування урядів меншості, а з політичного ракурсу опозиція може «толерувати» діяльність урядів меншості.

А з огляду на те, що уряд меншості приходить до влади, функціонує й «виживає» на основі формальної/інституціоналізованої чи неформальної/спеціальної (мовчазної) парламентської підтримки, вираженої у форматі відносної або абсолютної більшості, а інколи й меншості, яку конструюють урядові та неурядові партії, а також непартійні парламентарії, зазвичай виокремлюють кілька (вже «класичних») політичних умов (передумов) формування урядів меншості. Це ситуації, коли партія, яка за результатами парламентських виборів отримує найбільше мандатів, не спроможна сформувати однопартійного уряду більшості. Це кейси, коли параметри партійних систем (наприклад, високий рівень фракціоналізації/фрагментації і/чи ідеологічної поляризації) позиціонуються як невідворотні перешкоди для формування урядів більшості. Це випадки, коли упродовж певного перехідного чи кризового періоду ідеологічно-партійні відмінності забуваються, внаслідок чого формують тимчасові урядові кабінети меншості. Це ситуації, коли співпраця традиційних коаліційних партнерів зазнає краху, а тому один чи одночасно декілька колишніх партнерів погоджуються й надалі залишитись при урядовій/виконавчій владі. Це кейси, коли партії, яка є ініціатором урядово-формотворчого процесу, «невистачає незначної кількості бюлетенів виборців для формування уряду більшості»³⁴. Попри це, як вказує К. Стром, формування урядів меншості майже завжди детерміноване інтересами політичних партій або мотиваціями окремих політиків, які асоційовані із прагматичними (або ж тактичними, кон'юнктурними чи персональними) розрахунками та міркуваннями. Це зумовлено амбіціями політичних партій впливати на політичний порядок денний, процес законотворення, прийняття конкретних рішень та гарантування собі кращих позицій на наступних (чергових або позачергових) виборах³⁵. Окрім політичних факторів формування урядів меншості, треба виділяти також й інституційні умови (передумови), пов'язані з конституційними правилами та принципами функціонування політичної системи і структури/відносин владних інститутів. Імперативне значення у формуванні урядів меншості мають різні політичні та інституційно-правові параметри вотумів довіри чи інвестиції та очікувані наслідки різних варіантів вотумів недовіри. Принциповими є й такі фактори формування урядів, як параметри і правила дострокової відставки урядів, співвідношення повноважень парламентів (провідних палат парламентів) та глав держав у процесах формування, функціонування та припинення повноважень урядів.

³⁴ M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government: the Politics of Coalition in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1990, s. 72–73.; V. Herman, J. Pope, *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 195–198.

³⁵ K. Strom, *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 209–210.

Список використаних джерел:

1. Ajenjo N., Martin S., Rasch B., *The Investiture Vote in Parliaments and Government Formation*, Paper prepared for presentation at the Oslo-Rome International Workshop on Democracy, The Norwegian Institute in Rome, 7–9 November 2011.
2. Axelrod R., *Conflict of Interest*, Wyd. Markham 1970.
3. Bergman T., *Formation Rules and Minority Governments*, „European Journal of Political Research” 1993, vol 23, nr. 1, s. 55–66.
4. Browne E., *Conclusion: consideration on the constmction of a theory of cabinet coalition behavior*, [w:] Browne E., Dreijmanis J. (eds.), *Government Coalitions in Western Democracies*, Wyd. Longman 1982.
5. Cheibub J., Martin S., Rasch B., *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, Paper presented at the workshop on „The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights”, Istanbul, 23–25 October 2013.
6. Daalder H., *Cabinets and Party Systems in Ten Smaller European Democracies*, „Acta Politica” 1971, vol 6, nr. 3, s. 282–303.
7. Daalder H., *Governi e Sistemi di Partito in Dieci Piccoli Democrazie Europee*, „Rivista Italiana di Scienza Politica” 1971, vol 1, s. 271–296.
8. de Swaan A., *An Empirical Model of Coalition Formation as an N-Person Game of Policy Distance Maximisation*, [w:] Groennings S., Kelley E., Leiserson M. (eds.), *The Study of Coalition Behaviour*, Wyd. Holt, Rinehart and Winston 1970, s. 424–444.
9. Gallagher K., Laver M., Mair P., *Representative Government in Modern Europe*, Wyd. Mc Graw Hill 1995.
10. Gamson W., *A Theory of Coalition Formation*, „American Sociological Review” 1961, vol 26, s. 373–382.
11. Herman V., Pope J., *Minority Governments in Western Democracies*, „British Journal of Political Science” 1973, vol 3, nr. 2, s. 191.
12. Hobolt S., Karp J., *Voters and coalition governments*, „Electoral Studies” 2010, vol 29, nr. 3, s. 299–307.
13. Johnson N., *Adversary Politics and Electoral Reform: Need We Be Afraid?*, [w:] Finer S. (ed.), *Adversary Politics and Electoral Reform*, Wyd. Wigram 1975.
14. Laver M., Schofield N., *Multiparty Government: the Politics of Coalition in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1990.
15. Laver M., Taylor M., *Government coalitions in Western Europe*, „European Journal of Political Research” 1973, vol 1, nr. 2, s. 205–248.
16. Leiserson M., *Coalitions in Politics*, Yale University Press 1966.
17. Leiserson M., *Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation based on the Theory of Games*, „American Political Science Review”, 1968, vol 62, nr. 3, s. 770–787.
18. Lijphart A., *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Wyd. Yale University Press 1984.
19. Luebbert G., *Comparative Democracy: Policymaking and Governing Coalitions in Europe and Israel*, Wyd. Columbia University Press 1986.

20. Lukošaitis A., *A Coalition Minority Government in Lithuania: Formations, Circumstances and Activity Problems*, „Lithuanian Annual Strategic Review” 2007.
21. Massicotte L., Levy G., *Minority Government in Canada and Quebec: Contrasting Experiences*, Paper presented to the Joint Conference of the Association for Canadian Studies in the United States (ACSUS) and The American Council for Québec Studies (ACQS), Québec City 2008.
22. Panchak-Bialobłocka N., *Minority governments in Central-Eastern European countries: causes of formation, political consequences, parameters of stability (1990–2013)*, „Studium Europy Środkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie” 2014, vol 1, s. 103–116.
23. Panchak-Bialobłocka N., *Rządy mniejszościowe w europejskich demokracjach parlamentarnych: analiza empiryczna i teoretyczno-metodologiczna, w opraciu o przykłady państw Europy zachodniej i środkowej*, [w:] Bialobłocki Z., Romanyuk A. (eds.), *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Kutno 2013, s. 125–148.
24. Rasch B., Ajenjo N., *The vote of investiture in parliaments: types, origin, causes and political consequences*, Proposal for the ECPR Research Sessions 2012, EUI Florence, 19–22 June 2012.
25. Riker W., *The Theory of Political Coalitions*, Wyd. Yale University Press 1962.
26. Robertson J., *Economic polarization and cabinet formation in Western Europe*, „Legislative Studies Quarterly” 1986, vol 11, nr. 4, s. 533–549.
27. Romanyuk A., Lytvyn V., Panchak-Bialobłocka N., *Politychni instytuty krajyn Tsentral’no-Skbidnoyi Yevropy: porivnyal’nyy analiz*, Wyd. LNU imeni Ivana Franka 2014.
28. Sridharan E., *Why are multi-party minority governments viable in India? Theory and comparison*, „Commonwealth & Comparative Politics” 2012, vol 50, nr. 3, s. 314–343.
29. Strom K., *Democracy, Accountability and Coalition Bargaining*, „CSD Working Papers” 1997.
30. Strom K., *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions*, „Comparative political Studies” 1984, vol 17, nr. 2, s. 199–227.
31. Strøm K., *The problem of minority government*, [w:] Strøm K. (ed.), *Minority Government and Majority Rule*, Wyd. Cambridge University Press 1990, s. 1–23.
32. Strøm K., Muller W., Bergman T., *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, Wyd. Oxford University Press 2008.
33. Taylor M., *On the Theory of Government Coalition Formation*, „British Journal of Political Science” 1972, vol 2, nr. 3, s. 361–373.
34. von Beyme K., *Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa*, Wyd. Piper 1970.